

SUNG YÜN'ÜN TÜRKİSTAN'DAKİ SEYAHATI

Kürşat Yıldırım*

Özet

Çin kaynakları, Türk tarihinin ana kaynaklarındandır. Bunlar bazen tek müracaat eseri oldukları için çoğu kez malûmatları mukayese imkânı bulunmamaktadır. Tarih tetkiklerinde en muteber Çin kaynakları yıllıklar olarak görülse de ansiklopedik kaynaklar, ilgili devirde yazılmış tarih, coğrafya, hukuk, felsefe, tıp vb. alanındaki kitaplar da bir o kadar mühimdir. Seyahatnâmeler de ayrı bir yere sâhiptir. Her ne kadar seyahatnâmeler çoğu kez seyyahın şahsî müşahedelerinden ibaret olup derin bir vükufiyeti haiz olmasa da birçok tarihi hakikatin yegâne kaynağıdır. Seyahatnâmeleri çok dikkatli okumak ve ilgili devrin diğer kaynaklarıyla mukayese etmek lâzımdır. Bu münâsebetle Budacı keşiş Sung Yün'ün hacı olmak üzere 518 yılında Çin payitahtından yola çıkıp Hindistan'a giderken geçtiği Türkistan sahasındaki intibaları kayda değerdir. Bir din adamı olması sebebiyle, diğer Budacılar gibi daha çok gittiği yerlerdeki Budacılık hakkında konuşmayı tercih eden keşiş, VI. yüzyılın başında Türkistan şehirlerindeki günlük hayatı, dinî vaziyeti capcanlı tasvir etmektedir. Seyyahın siyasî hadiselerle pek temas etmemesi pek tabiidir. Seyyahın Eftalitler hakkında verdiği bilgiler ise paha biçilmezdir. Sung Yün Seyahatnâmesi'nin tahkikli ve şerhli eski Çince nüshasının Türkistan ile ilgili kısmını Çince metni ile kelimesi kelimesine sunmaya ve böylece tasvirlerdeki canlılığı aksettirmeye ve Çince ifadelerin birebir kontrolünü sağlamaya gayret ettik. Metinde izahata muhtaç noktalar için diğer ana kaynaklarla mukayese yaptık, seyyahın gittiği güzergâhın bir haritasını çıkarmaya çalıştık. Maksadımız Türkistan tarihi çalışmalarında istifade edilmek üzere tetkikli ve tenkitli olarak bir ana kaynağı sunmaktır.

Anahtar kelimeler: *Sung Yün, Türkistan, Eftalitler, Seyahatnâme, Çin Kaynakları, Budacılık*

Abstract

Itinerary of Sung Yün in Turkistan

Chinese sources are main sources of Turkic history. Because they are sometimes only recourse, these have mostly no facility to compare with other sources. Despite Chinese annals are seen as the most reputable sources, encyclopedic, historical, geographical, philosophical, judicial etc. books written in the relevant times are so important. Again, travelogues have a separate place. Although travelogues often contain personal observations of the traveler and not have deep knowledge, they are the only source for many historical truths. It is necessary to read travelogues carefully and to compare with other sources in the relevant times. On this occasion, Turkistan observations of Buddhist pilgrim Sung Yün who is one of the most important travelers of

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bl., Beyazıt-İstanbul. Bu makale İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen 52896 numaralı ve "Sung Yün'ün Türkistan'da Seyahati" başlıklı Normal Kapsamlı Proje'nin ürünüdür.

Turkistan history are noteworthy. His trip began from Chinese capital, passed Turkistan and ended in India. As a cleric, Yün mostly chooses to talk about Buddhism of his observed places such as other Buddhists and lively describe daily life and religious attitude in Turkistan cities in the beginning of fifth century. It is so natural that the traveler does not touch of political events. Information given by traveler about Hephthalites is priceless. We have tried to present the text word by word about Turkistan of old Chinese verified and annotated copy of “Sung Yün Travelogue”, to reflect vitality of imageries and to provide of exact control of the Chinese expressions. We made a comparison with the other main sources for explaining some necessary points in text. Although it is so difficult, we gave a try to make an itinerary map. Our purpose is to provide a studied and criticized main source for the studies about Turkistan.

Key Words: *Sung Yün, Turkistan, Hephthalites, Travelogue, Chinese Sources, Buddhism*

Çin’e hâkim olup Kuzey Wei Devleti’ni kuran Tabgaç Türklerinin 515 yılından sonra başına geçen, Budizm’in hamisi dul hatun Hu tarafından 518 yılında Budizm metinlerini Çin’e getirmesi için Hui Sheng ve diğer bazı keşişlerle beraber Hindistan’a gönderilen Sung Yün’ün Çin payitahtından yola çıkarak yaptığı seyahat esnasında görüp duyduğu yerler hakkında yazdığı seyahatnamesi Türkistan tarihinin ana kaynaklarından. Seyyah 518 yılında yola çıkmış ve 522 yılında 170 cilt kitapla geri dönmüştür. Doğum, ölüm tarihleri ve hayatı hakkındaki tafsilatları bilinmeyen Dun-huang’lı Sung Yün, Çin payitahtı Lo-yang’dan çıkıp Kök Nor yanından ve Saydam havzasından geçip Çakılık’a vardı. Kök Nor ve Çakılık’ta T’u-yü-hun’larla karşılaşan seyyah oradan Taklamakan Çölü’nün güneyinden batıya doğru ilerlemiş Çerçen, Hoten, Kagılık, Taşkurkan üzerinden Pamir Dağları’na varmış ve Toharistan topraklarına gelip 519 yılının IX. ayında Eftalit Hükümdarı’nın huzuruna çıkmıştır. Daha sonra Vakhan’ın güneyinden Çitral’e, oradan 520 yılında Udyana’ya ve Gandara’ya varmıştır. Keşiş ve beraberindekiler bu yerlerde biraz kaldıktan sonra 522 yılında geri dönmüşlerdir.

Sung Yün’ün seyahatinde izlediği Pamir yolu milâttan önceki devirlerden beri bilinmektedir. Udyana ve Gandara’ya gidip hacı olan ve Budist külliyatları toplayan seyyahlar hep bu yolu kullanmışlardır. Dolayısıyla yolun Doğu Türkistan, Çin ve Uzak Doğu’daki Budizm’in teşekkülü ve inkişafında Pamir yolu stratejik bir değere haiz olmuştur.

Sung Yün’ün bizatihî gezip gördüğü yerler ve bilhassa Eftalitler hakkında verdiği malûmatlar tarih ve tarihî coğrafya tetkikleri için pek kıymetlidir.

Sung Yün’ün seyahatnamesi Yang Hsüan-chih 楊銜之 tarafından kaleme alınan Lo-yang Ch’ieh-lan Chi 洛陽伽藍記 (“Lo-yang Buda Manastırları Kayıtları”) adlı eserin V. cildinde Ning-hsüen Manastırı’na ayrılan bahiste yer almaktadır. Eserin 547 yılına âit tam nüshası mevcuttur. Yine sonraki yıllarda türlü nüshaları ortaya çıkmıştır. Eser Lo-yang’daki Buda manastırlarını

anlatmakla beraber çeşitli yerlerden ve hadiselerden bahsetmekte ve şaşırtıcı derece duyulmadık tarih, coğrafya, kültür ve efsane malûmatları sunmaktadır.

Çok kıymetli olması, bilinmedik ve görülmedik malûmatlar içermesi hasebiyle eserin çok sayıda nüshası vardır. Bununla beraber esasen iki nüshaya müracaat edilmektedir: Lu Ts'ai (1497-1537) tarafından istinsah edilen *Ju-yin-t'ang* nüshası ve Wu Kuan'ın 1571'de bitirdiği *Ku-chin I-shih* nüshası. Ju-yin-t'ang nüshası en itimat edilir nüsha olarak kabûl edilmekte ve bu münasebetle kendisinden sonraki türlü neşirlere ve istinsahlara kaynaklık etmektedir.

Seyahatname üzerine ilim aleminde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak Samuel Beal *Fah-Hian and Sung-Yun Buddhist Pilgrims, from China to India* (London, 1869) adlı eserinde seyahatnamenin tam tercümesini sunmuş ise de tercüme ve transkripsiyon yanlışlıkları, atlamalar ve tarih malûmatlarına hemen hiç değinmemesi gibi hususlar sebebiyle bugün için kullanılabilir değildir. Beal, mezkûr eserindeki tercümeyle aynen *Si-Yu-Ki Buddhist Records of the Western World* (London, 1906) adlı eserinin lxxxiv-cviii. sayfalarında neşretmiştir. Beal'den sonra seyahatname üzerine çalışan ikinci kişi Edouard Chavannes'tir. "Voyage de Song Yun dans l'Udyāna et le Gandhāra" (*Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient*, III, 1, 1903, s.379-441) adlı makalesinde müellif, aynı yıl neşrettiği ve T'ang Sülalesi devrine dâir Çin kaynaklarında Türkistan şehirleriyle ilgili kısımların tercümesini de sunduğu *Documents sur Les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux* (St. Petersburg, 1903) adlı eserinin sağladığı birikim ve konuya vukufiyetiyle çok güzel bir tercüme sunmuş tafsilatlı izahatlarda bulunmuştur. Müellifin bu tercümesini batı dillerindeki en güzel tercüme olarak kabul etmek lâzımdır. Yine seyahatnamenin yer aldığı Lo-yang Ch'ieh-lan Chi 洛陽伽藍記 adlı eserin tamamının İngilizce tercümesini neşreden Wang Yi-t'ung (*A Record of Buddhist Monasteries in Lo-Yang*, New Jersey, 1984), eserinin 211. sayfasından sonrasını ihtiva eden V. cildin tercümesi içinde seyahatnameye yer vermiştir. Eser, dili ile tarihe ve tarihî coğrafyaya dâir malûmatlar bakımından Chavannes'in tercümesinden çok geridedir ve daha çok Budizm tetkikleri için elverişlidir. Eser üzerine Çinliler de şerhli metinler neşretmişlerdir. Bunlardan T'ang Yen'in *Luoyang Qielan Ji Gouchen* (Shanghai, 1915), Zhang Zongxiang'ın *Luoyang Qielan Ji Hejiao* (Shanghai, 1930), Xu Gaoruan'ın *Chongkan Luoyang Qielan Chi* (Taipei, 1960), Zhou Zumo'nun *Luoyang Qielan Ji Jiaoshi* (Zhong-hua Shu-ju, Beijing, 1963) ve Fan Xiangyong'un *Luoyang Qielan Ji Jiaozhu* (Zhonghua Shuju, Beijing, 1978) adlı eserleri kayda değer olsa da Çinlilerin yaptıkları en ciddi ve ilmî neşriyatın Yang Yong tarafından hazırlanan *Luoyang Qielan Ji Jiaojian* (Taipei Zhengwenshu, 1982; Zhonghua Shuju, Beijing, 2006) adlı eser olduğu kanaatindeyiz. Yazar eserinin 209-216. sayfalarında seyahatnamenin şerhli metnini neşretmiştir. Biz daha çok bu metni istifade edilebilir bulduk.

Japonların ise *Taishō Shinshū Daizōkyō* (Tokyo, 1922-1933) adıyla neşrettikleri devasa Budizm metinleri külliyyatının 51. cildinde 2092. metin olarak 0999a01 ile 1022b20 sayfalarında yer almaktadır. Yine Iriya Yoshitaka'nın *Chūgoku Kōten Bungaku Taikei*'de yer alan *Rakuyō Garan ki* (Tokyo, 1974) adlı çalışması kayda değerdir.

Çalışmamızda *Taishō Shinshū Daizōkyō*'da mükemmel bir şekilde restore edilmiş nüshayı ve yine Yang Yong'un metnini esas aldık. İçinde büyük harfler olan “()” işaretli yerler seyyahın güzergâhında uğradığı yerleri haritada göstermek üzere eklenmiştir. Yine “[]” işaretli yerlere konulan rakamlar metin sonundaki açıklamalara işaret etmektedir. Metinde eski yer, kişi ve kaynak adları için Wade-Giles ve bugünkü yer, kişi ve kaynak adları için ise *pinyin* transkripsiyon sistemi kullanılmıştır.

METİN

(Taishō 1922, s. 1018: 43): 於是京邑翕然傳之聞義里有燉煌人宋

Payitahta bağlı Wen-i-li'de Tun-huang [1] halkından Sung

(44): 雲宅雲與惠生

Yün yaşıyordu. Hui Sheng ile

(45): 俱使西域也神龜元年十一月冬太后遣崇立寺比

birlikte Batı Toprakları (Hsi-yü)'na elçi olarak gönderildi. Shen-kuei saltanat devresinin ilk yılı (518), kışın 11. ayda (Tabgaç) İmparatoriçesi (T'ai-hou), Ch'ung-li Manastırı pi-

(46): 丘惠生向西域取經凡得一百七十部皆是大乘妙典。初發京師西行四十日至赤嶺即國之西

ch'iu (bhikṣu)'su Hui Sheng'ı Buda külliyyatını toplaması için Batı Toprakları'na gönderdi. Onlar toplam 170 cilt kitap aldılar. Bunların hepsi “Büyük Araba” (Mahāyāna) Mezhebi'ne âit görülmemiş (veya harikulade) kitaplardı. (Onlar) ilk olarak payitahttan (Lo-yang) (A) batıya doğru 40 gün gittikten sonra Chih-ling 赤嶺 (“Çıplak Dağ”)’e [2] (B) geldiler. Burası (Tabgaç) memleketinin batı

(47): 疆也皇魏

sınırdı. (Tabgaç) Wei İmparatoru

(48): 關防正在於此赤嶺者不生草木因以為名其山有鳥鼠同穴異種共

burada karakol kurdu muştı. Chih-ling'de bitki ve ağaç bitmezdi, bu yüzden bu (“çıplak”) adını almıştı. Bu dağda kuşların ve sıçanların yaşadıkları mağaralar vardı. Bu iki hayvan farklı ırktandı, fakat aynı

(49): 類鳥雄鼠雌共為陰陽即所謂鳥鼠同穴發赤嶺西行二十三日渡流沙至

türdendi. Kuşlar erkek sıçanlar ise dişiydi. Bunların geceleri ve gündüzleri birdi. Bu yüzden onlara “aynı mağaranın kuş sıçanları” denirdi. “Çıplak Dağ”ı aşır 23 gün batıya gittikten sonra “Yüzen Kum”u (Liu-sha 流沙) [3] (C) geçtiler (ve)

(50): 土谷渾國路中甚寒多饒風雪飛沙走礫舉目皆滿唯吐谷渾城左右煖於餘處其國有文字況同魏風俗

T'u-yü-hun (veya T'u-ku-hun) [4] Memleketi'ne geldiler. Yol çok soğuktu, sert rüzgârlar ve kar yağışı vardı. Uçan kum taneleri ve fırlayan çakıllar vardı ve gözünü açanın gözüne dolardı. T'u-yü-hun (baş) şehri [5] (D) ve etrafındaki şehirler diğer yerlere göre çok sıcaktı. Bu memleketin yazısı vardı, Wei (Çin)'yinkine büyük ölçüde benzerdi. Örf ve adetleri ve

(51): 政治多為夷法從土谷渾西行三千五百里

idâre ve kuralları esasen I (yabancı)'lerinki [6] gibiydi. T'u-yü-hun'dan batıya 3.500 li (1 li~500 metre) ilerleyip

(52): 至鄯善城其城

Shan-shan (Çakılık) Şehri'ne [7] (E) vardılar. Bu şehrin

(53): 自立王為土谷渾所

başta getirdiği kendi hükümdarı T'u-yü-hun'lar tarafından

(54): 吞今

ele geçirilmişti. (Onlar vardıkları) zamanda

(55): 城是土谷渾第二息寧西將軍總部落三千以禦西胡從鄯善西行一千六百四十里至左末城城中居民可有百家土地無雨決水種麥不知用牛耒耜而田

şehirde T'u-yü-hun'ların “İkinci Batıyı Teskin Etme Generali” bulunuyordu.

(Onun emrinde) batılı Hu (yabancı)'ları korumak için 3.000 adamlık birlik vardı.

Shan-shan'dan 1.640 li batıya gittiler ve Tso-mo 左末 Şehri'ne [8] (F) geldiler.

Şehirde yaşayan halk galiba 100 âile idi. Bu yerde yağmur yağmazdı, arıklar açarak türlü buğday (veya tahıl) (tarlalarını) sularlardı. Öküz ve saban işleterek tarla sürmeyi bilmezlerdi.

(56): 城中

Şehirde

(57): 國佛與菩薩乃無胡貌訪古老云是呂光伐胡所作從左末城西行一千二百七十五里至末

Buda ve onunla beraber Bodhisattva'yı (tasvir eden) bir resim vardı. Bunun yüzü Hu (Çinli olmayan)'larınki gibi değildi. Bir yaşlıya sorduklarında şu cevabı aldılar: “Bu Hu'lara boyun eğdiren Lü Kuang [9] tarafından yapılmıştır”.

Tso-mo Şehri'nden 1.275 li batıya gidip vasil oldular Mo 末

(58): 城城

Şehri'ne (G). Şehrin

(59): 傍花果似洛陽唯土屋平頭為異也從末城西行二十二里至捍 夔 城南十五里有一大寺三百餘眾僧有金像一軀舉高丈六儀容超絕相好炳然面恒東立不肯西顧父老傳云此像本從南方騰空而來

etrafındaki çiçekler ve meyveler Lo-yang'dakine benzemektedir. Fakat düz damlı toprak evler farklıdır. Mo Şehri'nden 22 li batıya ilerleyip Han-mo (Keriye) [11] (H) Şehri'ne ulaşılar. Şehrin 15 li güneyinde büyük bir tapınak vardı. (Burada) 300 küsur rahip toplanmıştı. (Orada) altından bir insan heykeli bulunuyordu, yüksekliği 6 chang (1 chang~3 metre) idi. (Bunun) görünüşü ve siması olağanüstüydü, çok parlak ve alev alevdi. (Heykelin) yüzü daimî olarak doğuya dönüktü, ama (heykelin bedeni) batıya dönüktü. Yaşlı bir babanın işitip söylediğine göre bu heykel aslında güney tarafından havadan süzülerek gelmişti.

(Taishō 1922, s. 1019: 3): 從捍 夔 城西行八百七十八里

Han-mo'dan 878 li batıya

(4): 至于闐國王頭著金冠

gidip Hoten'e [12] (I) vardılar. (Hoten) Hükümdarı başında altın bir başlık takıyordu

(5): 似鷄幘頭後垂二尺生絹廣五寸以為飾威儀有鼓角金鉦弓箭一具戟二枝槊五張左右帶刀不過百人其俗婦人袴衫束帶乘馬馳走與丈夫無異死者以火焚燒收骨葬之上起浮圖居喪者剪髮

tavuşu andıran. Başlığın arkaya doğru sarkan kısmı iki ch'ih (1 ch'ih~25 cm) uzunluğundaydı ve taftadan yapılmış olan asılı bu kısım beş ts'un (1 ts'un~0,25 cm) enindeydi. Devlet törenlerinde davul, boynuz (korno), altın zil çalınırdı. (Yine) yay ve oktan bir takım, iki kalkan ve beş mızrak bulunurdu. (Hükümdarın) sağında ve solunda yüzü aşmayan kılıçlı adamlar duruyordu. Bunların âdetinde evli kadınlar pantolon giyer ve ata binerlerdi; kocalarından farksızdılar. Ölülerini yakarlar ve kemiklerini (ve küllerini) alıp gömerlerdi [13]. (Gömdükleri yerin) üstüne fu-t'u (pagoda) dikerlerdi. Yas tutanlar saçlarını keserler (ve)

(6): 劈面

yüzlerini yırtarlardı.

(7): 為哀戚髮長

(Böyle) yas tutarlardı. Saçlarının uzunluğu

(8): 四寸即就平常唯王死不燒置之棺中遠葬於野立廟祭祀以時思之于闐王不信佛法

dört ts'un olduğunda (kafalarını) dımdızlak ederlerdi. Sadece hükümdar öldüğünde yakılmazdı. Onu bir tabuta koyarlar ve uzaklara götürüp çöle

gömerlerdi. Tapınak inşa edip kurban keserler ve zamanı geldiğinde onu yad ederlerdi. Hoten Hükümdarı Budizm dinine inanmazdı.

(21-22): 案于闐境東西不過三千餘里神龜二年七月二十九日入朱駒波國人民山居五

Hoten Memleketi doğudan batıya 3.000 küsur li idi. Shen-kuei saltanat devresinin 2. yılı (519), VII. ay, 29. günde Chu-chü-po (Kagılık) [14] (J) Memleketi'ne vardılar. (Burada) halk dağlarda yaşıyordu. Beş

(23): 穀甚豐食則

tür tahıl burada epey boldu. Yedikleri

(24): 麵麥不立屠殺食肉者以自死肉風俗言音與于闐相似文字與

buğdaydan (yaptıkları) çörekti. (Hayvan) öldürmezlerdi. (Ancak) kendi kendine ölen (hayvanın) etini yerlerdi. Ört-âdetleri ve konuşma dilleri Hotenlilerinki gibiydi. Yazıları ise

(25): 波羅門同其國疆界可五日行遍八月初入漢盤陀國界西行六

Brahmanlarınkiyle aynıydı. Bu memleketin bir ucundan bir ucuna beş günde gidilebilirdi. VIII. ayın başlarında Han-pan-t'o (Taşkurkan) [15] (K) Memleketi'nin sınırına geldiler. Batıya altı

(26): 日登葱嶺山復西行三日至鉢

gün gidip Ts'ung-ling (Pamir) Dağı'na çıktılar. Tekrar batıya üç gün ilerleyip Po-

(27): 孟城三日至不可依山其處甚寒冬夏積雪山中有池毒龍居之

-yü Şehri'ne (?) ve üç gün sonra Pu-k'e-i Dağı'na (?) vardılar. Bu yer çok soğuktu, yaz-kış kar dururdu. Dağın ortasında göl birikmişti. Burada zehirli bir ejderha yaşardı.

(28): 昔有商人止宿池側值龍忿怒呪殺商人盤陀王聞之捨

Bir vakitler bir tüccar varmış, gölün kenarında uyumaya başlamış. Bunu gören ejderha çok kızmış ve büyü yapıp onu öldürmüş. Han-pan-t'o Hükümdarı bunu duymuş. Tahta

(29): 位與子向烏

oğlunu bırakmış ve Wu-

(30-31): 場國學婆羅門呪四年

-ch'ang (Udyana) Memleketi'ne gitmiş. Brahman büyülerini öğrenmiş. Dört yıl geçtikten

(32): 盡得其術還復王位

Sonra onların tüm sanatlarını öğrenmiş ve (memleketine) dönüp tahtta çıkmış.

(33-34): 復呪池龍變為人悔過向王

(Sonra) gölün kenarına gelip ejderhaya lanet okumuş. Ejderha insana dönüşmüş. (Kötülükleri yüzünden) pişmanlıkla hükümdara yaklaşmış.

- (35): 即徙之葱嶺山去此池二千餘里今日國王十三世祖自此以西山路欹側
(Hükümdar) onu bu gölden 2.000 küsur li uzaklıktaki Ts'ung-ling (Pamir) Dağı'na sürmüş. O esnadaki hükümdar (hadisede zikredilen hükümdarın) 13. kuşağıydı. Buradan batıya ilerleyen dağ yolu tek yönlü
- (36): 長坂千里懸崖萬仞極天之阻實在於斯太行孟門匹茲
uzun bayırlara 1.000 li uzanırdı. Dağın yüksekliği 10.000 jen 仞 idi. Gerçekten burada dağ göğe kadar uzanırdı. T'ai-hsing ve Meng-men [16] (dağları) bununla mukayese edilirse
- (37): 非險峻關壘坂
tehlikeli (zor) değildi. Hsiao Geçidi ve Lung Tepesi [17]
- (38): 方此則夷自發葱嶺步步漸高如此四日乃得至嶺依約中
buraya göre düzdü. Ts'ung-ling (Pamir)'den adımlanırca gitgide irtifa alınırdu. Bu dört gün sürerdi ve nihayetinde zirveye varılırdı. (Dağın) ortasını bir nokta olarak alıp
- (39): 下實半天矣漢盤陀國正在山頂自葱嶺已西水皆西
aşağı doğru bakıldığında aslında göğün yarısına (varıldığı görülürdü). Han-pan-t'o Memleketi, (bu) dağın tepesindeydi. Ts'ung-ling'in batısındaki suların hepsi batıya
- (40): 流世人云是天地之中人民決水
akardı. Nesillerdir insanların dediğine (göre) burası gök ile yerin ortasıdır. (Buradaki) halk arıklar açıp su
- (41): 以種聞中國
ile tarım yapardı. (Onlar) Orta Memleket (Çin)'te
- (42): 田待雨而種笑曰天何由可共期也城東有孟津河東北流向沙勒葱嶺高峻不生草木是時八月天氣已
yağmurla sulanıp tarım yapıldığını duydukları (vakit) gülererek “gök nasıl olur da (her) daim (bunu) sağlayabilir?” dediler. Şehrin doğusunda Meng-chin Irmağı [18] vardı. Su, kuzeydoğuya Sha-le'ya [19] doğru akardı. Ts'ung-ling (Pamir) (Dağı'nın) yüksek yerlerinde ot ve ağaç bitmezdi. O esnada VIII. aydı ve hava artık
- (43): 冷北風驅雁飛雪千里九月中旬入鉢和國高山深谷嶮道如常國王所住因山為城
人民服飾惟有氍衣地土甚寒窟穴而居風雪勁切人畜相依國之南界有大雪山朝融夕結望若玉峯十月
soğumuştı. Kuzey rüzgârlarının esmesiyle binlerce li (boyunca) karlar uçuyordu. IX. ayın ikinci on günü içerisinde Po-he (Vakhan) [20] (L) Memleketi'ne vardılar. Yüksek dağlar ve derin vadiler (yüzünden) yol daima tehlikeli (zor) idi. Memleketin hükümdarının yaşadığı yer dağa kurulu (bir) şehirdi. (Buradaki) halkın giyim ve süslerinde sadece keçe kumaş vardı. (Bu)

topraklar çok soğuktu. Mağaralar oyup ev yaparlardı. Rüzgâr ve kar sert ve keskin (şiddetli) idi. İnsanlar sürülerle birlikte yaşarlardı. Memleketin güney sınırında büyük karlı dağlar vardı. Seher ile günbatımı birbirine karışmıştı. Dolunay yeşim taşı gibi zirvede (yükselebilir). X. ayın

(44): 之初至

başlarında vardılar

(45): 嘯嗟國土田庶衍山澤彌望居無城郭游軍而治以氈為

Yeh-ta (Eftalif) Memleketi'ne [21] (M). Toprak ve tarlalar çok bereketliydi. Dağlardaki göller dolup taşar ve (aşağı) akıtılırdı (?). (Burada) yaşanan yerde şehir suları yoktu. Daima hareketli orduyla (halkı) idâre ederlerdi. Keçeden yaparlardı

(46): 屋隨逐水草夏則隨涼冬則就溫鄉土不識文字禮教俱闕陰陽運轉莫知其度年無盈閏月無大小用十二月

ev. Suyun ve otun arkasından giderlerdi. Yazları serin (yerlerin) peşine düşerler ve kışları (ise) sıcak (yerlere) yanaşırlardı. Yerli halk yazıyı bilmezdi. Kaideleri ve dinleri yanlıştı. Güneşin ve ayın hareketi ve yer değiştirmesi derecelerini bilmezlerdi. Yıllarında takvime eklenen ilave vakitten [22] yoktu. Kısa ve uzun aylar mevcut değildi. Kullandıkları 12 ay

(47): 為一歲受諸國貢獻南至牒羅北

bir yıl olurdu. (Etraflarındaki) memleketlerden haraç alırlardı. (Memleketten) güneye (ilerlenince) Tieh-lo'ya [23] varılırdı. Kuzey

(48-49): 盡勅勳東被于闐西及波斯四十餘國皆來朝

hududunda Ch'ih-le (Töles) bulunuyordu. Doğuda Yü-t'ien (Hoten)'e dayanırdı. Batıya ilerlendiğinde ise Po-szu (Pers)'ya gelinirdi. Kırk küsur memleketin her biri (Eftalit) sarayına gelip

(50): 賀王

tebriklerini sundukları (esnada) (Eftalit) Hükümdarı

(51): 張大[疊*毛]帳方四十步周迴以

pamuk (dokuma) büyük bir otağ gerdi. Otağ 40 pu genişliğindeki (bir alana kuruldu). Etrafi

(52): 氈毳為壁王著錦衣坐金床以四金鳳

örtü (kilim) ile çevrilip duvar yapıldı. Hükümdar sırlı ipek elbise giydi ve altın tahta oturdu. Dört altın zümrüdü anka kuşu

(53): 鳳為床脚見大魏使人再拜跪受詔書至

tahtın ayaklarıydı. Ulu Wei (Tabgaç) elçileri görülünce birkaç kez eğilip diz çöktü ve (hükümdar onlardan) emirnameyi aldı.

(54): 於設會一人唱則客前後唱則罷會唯有此法不見音樂嘯嗟國王妃亦著錦衣垂地三尺使人擎之頭

Kurulan meclis yerine gelince, bir adam misafirleri önce çağırır, sonra çağırıldıklarıyla durur ve toplanırlardı. (Onlarda) sadece bu kaide vardı. Musiki yoktu. Yeh-ta (Eftalit) Memleketi Hükümdarı'nın karısı da sırlı ipek elbise giyerdi. (Elbise) yere doğru sarkıyordu (ve) üç ch'ih uzunluğundaydı. Hizmetçiler bu (elbisenin arkasını) tutarlardı. (Kadın) başına

(55): 帶一角長八尺奇長三尺以玫瑰五色裝飾其上王妃出則

8 ch'ih uzunluğunda bir boynuz ve (yine) 3 ch'ih uzunluğunda mercan takardı. Onun üstünü beş renkli incilerle tezyin ederlerdi. Hükümdarın karısı çıktığında

(56): 與之入坐金床以六牙白象四獅子為床自餘大臣妻皆隨傘頭亦似有角團圓

bununla çıkar (ve) altın tahta otururdu. Altı dişli beyaz fil ve dört aslan (şeklinde) taht olurdu. Büyük nazırların dışında kadınların hepsinin şemsiyesi vardı. Başları yine benzer boynuzlarla yuvarlak

(57-58): 垂下狀似寶蓋觀其貴賤亦有服章四夷之中最為強大不信佛法多事外神殺生血食器用七寶諸國奉獻甚饒珍異按嚙嚙國去京師二萬餘里十一月初入波斯國

(ve) arkaya sarkıktı. Hazinesen (bir) örtü (gibi) dururdu. Bakan (biri) onların zenginlerinin ve fakirlerinin elbiselerinin işaretlerini (görüldü). Dört taraftaki I (yabancı)'ler içinde en güçlüsü bunlardı. Buda'nın dinine inanmazlardı. Esasen haricî ruh (Tanrı?) ile ilgilenirlerdi. Canlıları öldürüp kanını (döker) ve yerlerdi. Aletlerde yedi kıymetliyi kullanırlardı. Memleketlerin hediye ettikleri çok bereketli, pahalı ve görülmemiş (şeylerdi). Yeh-ta (Eftalit) Memleketi payitahta (Lo-yang) 20.000 kûsur li mesafedeydi. XI. ayın başlarında, Po-szu Memleketi'ne vardılar.

AÇIKLAMALAR

[1] Tun-huang, Kansu eyaletindedir. Çin İmparatoru Wu'nun yüan-ting saltanat devresinin 6. yılında (M.Ö. 111) kurulmuştur¹. Rafe de Crespigny'ye fikrince Shih Chi'ye göre Ch'in 秦 İmparatorluğu'nun (M.Ö. 221-M.Ö. 206) Çin Seddi şimdiki Lan-chou 蘭州 Eyaleti'nin güneyindeki T'ao 洮 ırmağı vadisindeki Lin-t'ao 臨洮'da inşa edilmeye başlanmıştı. Ardından Lan-chou'nun kuzeyine ve Ordos'un kuzey doğu dirseğine uzatılmıştı. Han devletinin Sarı Irmağı geçerek askerî ve siyasî bir varlık göstermesi ve He-hsi yani "ırmağın batısı" komutanlıklarını kurması İmparator Wu'nun tahtta olduğu M.Ö. 100 civarına kadar gerçekleşmemişti. Chiu-ch'üan 酒泉, Chang-yeh 張掖 ve Tun-huang 敦煌 muhtemelen M.Ö. 104 ve müteakip yıllarda kurulmuştu, Wu-wei 武威 ve Chin-ch'eng 金城 ise yarım yüzyıl sonra kurulmuştu. Sonraki Han devrinde (25-220) Wu-wei, Chang-yeh, Chiu-ch'uan ve Tun-huang komutanlıklarının nüfuz sahası bugünkü Kansu koridoru boyunca güney doğudan kuzey batıya uzatılmıştı.

¹ Zhongguo Lishi 1995, s. 75, dpt.: 40.

Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati

Güney batıda buralar Ch'i-lien dağları 祁連山 (veya Nan-shan 南山 “Güney dağları”) ve şimdiki Ch'ing-hai 青海 (Kök Nor)'ın dağlık bölgeleriyle çevriliyordu².

[2] Bu dağ Qinghai Eyaleti'ne bağlı Hsi-ning Şehri'ndeki Dangaer'in 130 li güneybatısındaydı. Bugün Çinliler bu dağa Riyala 日雅拉 veya Riyue 日月 Dağı demektedirler³.

Resim I: Çıplak Dağ ve Yüzen Kum'un Bugünkü Konumu.

Resim II: T'u-yü-hun'ların Merkezi

[3] Buraya Sha-chou 沙洲 veya Sha-he 沙河 adı da verilmiştir. Rüzgârlı olan bu çölde kumlar devamlı dalga dalga sürüklendiği için çok kadim devirlerden beri bu ad verilmiştir⁴.

² Crespigny 1984, s. 26 vd.

³ Luoyang Qielan 2006, s. 219, not: 14.

[4] Hsien-pei'lerden gelme T'u-yü-hun'lar Liaodong'taki yurtlarından ayrılıp III. yüzyılda Kök Nor (Kokonor) civarındaki otlaklara yayılmışlar ve 307-313 tarihlerinde Sarı Irmak'ı geçerek⁵ Kansu üzerinden Doğu Türkistan'ın doğu kısmını işgal etmek suretiyle Çin ile Türkistan arasında işleyen güney ticaret yolunu kontrol etmişlerdir⁶

[5] Chinghai (Kök Nor) Gölü'nün 15 li batısındaki Fu-ai 伏俟 Şehri havalisidir⁷.

[6] I, hu, ti, man gibi kelimeler Çinlilerin Çinli olmayanlara verdikleri umûmî adlardır. Bu adları Batlıların yaptığı gibi "barbar" olarak tercüme etmek mümkün değildir⁸.

[7] Shan-shan 鄯善 ilgili Han Shu'da şu bilgiler vardır: "Shan-shan 鄯善 ülkesinin asıl adı Lou-lan 樓蘭'dır, başkenti Yü-ni 扞泥'dir. Yang Geçidi 陽關'ne 1.600, Ch'ang-an'a 6.100 li uzaklıktadır. Hane 1570, nüfus 14100'dür, savaşabilen 2912 asker çıkartırlar. Shan-kuo 山國'ya doğru gidildiğinde 1.300, kuzey batı yönündeki Ch'e-shih 車師 (Turfan)'a doğru gidildiğinde ise 1.890 li yol alınır"⁹. Shan-shan'ın yeri konusunda iki görüş olduğu bilinmektedir: Birincisi, başkent Yü-ni, Lob Nor'un güney batısında, şimdiki Çakılık veya Çarklık چارقلق vahasıdır¹⁰; ikinci görüş ise bu yerin Lob Nor'un kuzey batısındaki Lou-lan harabeleri civarında olduğu yönündedir¹¹.

[8] Diğer kaynaklardaki Ch'ieh-mo 且末 veya Chü-mo 沮末 Şehri'dir. Ch'ieh-mo 且末 hakkında Han Shu'da şu bilgiler verilmektedir: "Ch'ieh-mo 且末 Devleti'nin payitahtı Ch'ieh-mo 且末 Şehri'dir. Ch'ang-an'a uzaklığı 6.820 li'dir. 230 hane ve 1.610 nüfustur, savaşabilen 320 asker çıkarırlar... Kuzeyde Wei-li 尉犁 (Korla) ile sınırdadır, güneyde Hsiao-wan 小宛'a üç günde gidilir. 2.000 li batıya gidildiğinde Ching-chüeh 精絕'e varılır"¹². Stein burayı şimdiki Çerçen ile özdeşleştirmektedir¹³. Bu yer Tun-huang'dan Hoten'e giden ana yolun merkez noktasındadır¹⁴. Buna karşılık Pulleyblank buranın Endere vahası yâni eski adıyla Calmadana olduğunu söylemektedir¹⁵. Hamilton ise buranın Shan-shan (Çarklık) olduğu görüşündedir¹⁶. Tabgaçların resmî sülale yıllığı Wei Shu'daki kayıtlara göre ise Ch'ieh-mo Devleti'nin payitahtı Ch'ieh-mo'dur. Shan-shan'ın batısındadır. Tai'ya 8.320 li mesafededir... Ch'ieh-mo'nun kuzeybatısında yüzlerce li "yüzen kum" (liu-sha) vardır. Yaz günlerindeki sıcaklık ve fırtına ilerleyenlere zarar verir. Fırtınanın gelişini sadece yaşlı

⁴ Luoyang Qielan 2006, s. 219, not: 17.

⁵ Molé 1970, s. XII.

⁶ Beckwith 2011, s. 110.

⁷ Luoyang Qielan 2006, s. 219, not: 18.

⁸ Bkz. Yıldırım 2013, s. 244-264.

⁹ Han Shu 1997, s. 3875-76.

¹⁰ Xiyu 1980, s. 19.

¹¹ Yu Taishan 1998, s. 201.

¹² Han Shu 1997, s. 3879.

¹³ Stein 1921, s. 295.

¹⁴ Hulsewé ve Loewe 1979, s. 92.

¹⁵ Pulleyblank 1963, s. 109.

¹⁶ Hamilton 1958, s.121.

develer nasıl güvende olacaklarını bilirler bağırıp bir araya toplanırlar. Çölde onların ağızları ve burunları örtülür. İnsanlar da bu hadise olunca ağızlarını ve burunlarını keçelerle kapatırlar. Burada rüzgâr o kadar şiddetli eser ki her şeyi yok eder ve eğer tedbir alınmazsa ölüm gelmesi muhakkaktır¹⁷.

[9] Ch'in Devleti İmparatoru Fu Chien tarafından 382 yılında Türkistan'ı işgal etmek üzere Karaşar ve Kuça'ya gönderilmiş generaldir¹⁸.

[11] Han-mo Şehri 捍 罽 Hunlar devrine dâir Çin kaynaklarında geçen Yü-mi 扞 彌 Şehri'dir. Adı Chü-mi 拘 彌 ve Ning-mi 寧 彌 olarak da geçen bu yer bugünkü Keriye havalisiydi. Kharoşti dökümanlarında "Khema" olarak geçmektedir¹⁹. *Han Shu*'da bu devlet hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: "Yü- mi 扞 彌 Devleti'nin payitahtı Yü-mi Şehri'dir, Ch'ang-an'a uzaklığı 9.280 li'dir. Hane 3.340, nüfus 20.040, savaşabilen asker sayısı 3.540'dır. Güneyde Ch'u-le 渠 勒, kuzey doğuda K'uei-tzu (Kuça) ve kuzeybatıda Ku-mo (Aksu) ile komşudur, batıdaki Yü-t'ien (Hoten)'e uzaklığı 390 li'dir. Bugünkü adı Ning-mi 寧 彌'dir"²⁰.

[12] *Han Shu*'da bu yerle ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: "Yü-ti'en ülkesinin payitahtı Hsi-ch'eng'dir (Hsi-ch'eng 西城, "batı şehri" demektir. Şimdiki Hoten şehrinin 10 kilometre batısındaki eski Yotkan şehridir. Gök-Türkler devrinde buraya Hsi-shan-ch'eng 西山城 yani "batı dağları şehri" denilmiştir²¹), Ch'ang-an'a uzaklığı 9.670 li'dir. Hane 3.300, nüfus 19.300, savaşabilen asker sayısı 2.400'dür. Güneyde Ch'o-ch'iang, kuzeyde Ku-mo (Aksu) ile komşudur. Yü-t'ien'in batısında, ırmakların hepsi batıya akar ve Batı Denizi'ne dökülür. Onun doğusunda, ırmaklar doğuya akar, Yen-tse (Lop Nor)'ya ve Sarı Irmak'ın doğduğu yere dökülür. Buradan çok yeşim taşı çıkar. Batıdaki P'i-shan (Guma)'a uzaklığı 380 li'dir"²². Sung Yün'ün seyahatini yaptığı döneme âit Wei Shu'daki kayıtlara göre Yü-t'ien (Hoten), Ch'ieh-mo (Çerçen)'nun kuzeybatısındadır. Ts'ung-ling (Pamir)'in 200 küsur li kuzeyindedir. Doğudaki Shan-shan (Çakılık)'a 1.500 li, güneyindeki Nü ("Kadınlar") Devleti'ne 2.000 li, batıdaki Chu-chü-po'ya 1.000 li, kuzeydeki Kuei-tzu (Kuça)'ya 1.400 li ve Tai'ya 9.800 li mesafededir. Yüz ölçümü 1.000 li'dir. Payitahtı 8 ila 9 li yüzölçümündedir. Bu memlekette beş büyük ve onlarca küçük şehir vardır. Onların ceza hukukunda adam öldüren öldürülür. Diğer suçlar ise ağırlığı nispetinde cezalandırılır. Ürettikleri mallar dışında diğer tüm örf ve âdetleri Kuei-tzu (Kuça) halkınıninki ile esasen aynıdır. Tam olarak Budizm'e inanırlar²³. Bununla beraber Gök-Türkler devrinde Hoten kültüründe bazı değişmelerin olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre Hotenlilerin hükümdarı renkli ipekten başlık ve yine Hun soylularının taktığı²⁴ altından fare şeklinde başlık takarlardı.

¹⁷ Wei Shu 1997, s. 2262.

¹⁸ Chavannes 1903a, s. 391, dpt.: 2.

¹⁹ Yıldırım 2010, s. 343-344.

²⁰ Han Shu 1997, s. 3880.

²¹ Chavannes 1907, s. 171, dpt.: 2

²² Han Shu 1997, s. 3881.

²³ Wei Shu 1997, s. 2262.

²⁴ Eberhard 1942, s. 136.

Kadınlar başlarına altın çiçek takarlardı. Halkın hükümdarın saçını görmemesi gerekirdi, eğer bu olursa o yıl mutlaka müşkülât çıkacağına inanılırdı. Burada yağmur çok yağardı ve toprak sulaktı. Arazi taşlı ve kumluktu. Hava ılımandı. Toprak verimli ve bereketliydi. Pirinç, buğday, üzüm bol yetişirdi. Burada içinden yeşimtaşı çıkan ırmak vardı, buna “Yeşimtaşı Irmağı” denirdi. Halk bakır işlemede ustaydı. Halkın yaşadığı şehre “Hsi-shan” (“Batı Dağı”) denirdi. Evler, binalar, pazarlar, kuyular, kavunlar, meyve-sebzeler Çin’dekilerle aynıydı. Hükümdarın yaşadığı yer kırmızıya boyanırdı. Buradaki insanlar çok saygılıydı, birbirlerini gördüklerinde bir dizlerini toprağa vurarak selamlarlardı. Yazı yazarken ağaç kamyş ve mühür basarken yeşimtaşı kullanırlardı. Mektup alan altına koyar ve ondan sonra açardı. Kao-ch’ang (Turfan)’dan batıda olan insanlar esasen çukur gözlü ve çıkık burunluydular. Sadece bu ülke insanı hu’lara (Hunlara ya da Çinli olmayanlara) benzemezdi²⁵. Halk, Gök Tanrı’ya tapar ve Buda’yı da benimsedi. Bir parça ağaçla dişlerini fırçalarlardı. Hoten halkı şarkı söylemeyi ve raks etmeyi severdi. Örme ve dokumacılıkta maharetlidirler. İpek böceği yetiştirir ve ipek yaparlardı²⁶.

[13] Tao Shih tarafından 668 yılında kaleme alınan Fa Yüan Chu Lin 法苑珠林 adlı kaynağın 97. cildine göre Batı Toprakları’nda cenazeler dört tür kaldırılırdı: Suya atılarak, yakılarak, gömerek ve ormana bırakarak²⁷.

[14] Bu yer Hunlar devrinde dâir kaynaklarda geçen Hsi-yeh 西夜 yâni Kagılık veya Kargalık’a tekabül etmektedir. Bu yer hakkında *Han Shu*’da verilen bilgilere göre Hsi-yeh ülkesinin beyi, “Tzu-he Beyi” unvanını taşır ve Hu-chien vadisi 呼犍谷’inde ülkeyi idare eder. Buranın Ch’ang-an’a uzaklığı 10.250 li’dir. Hane 350, nüfus 4.000’dir, savaşılabilen 1.000 asker çıkarırlar. Doğuda P’i-shan (Guma), güney batıda Wu-ch’a 烏秣, kuzeyde Sha-ch’e (Yarkend), batıda P’u-li ile komşudur. P’u-li 蒲犁, I-nai 依耐, Wu-lei ülkesi 無雷國’nin her biri Hsi-yeh ile akrabadır. Hsi-yeh halkı ile Hu 胡’lar (Hunlar?) farklıdır, onların ırkı ve cinsi Ch’iang 羌 (Tibetlilerin ataları) ve Ti 氏’lerdendir, suyun ve otun peşinden konup göçerler. Tzu-he 子合 topraklarından yeşim taşı çıkar²⁸. Chavannes’a göre Han Shu’nun yazarı Tzu-he’yı Hsi-yeh ile karıştırmıştır²⁹. Gerçekten de *Hsin T’ang Shu*’da şu kayıt yer almaktadır: “Chu-chü-po, Chu-chü-p’an olarak da adlandırılır, Han devrindeki Tzu-he ülkesidir”³⁰. Aynı kaynağa göre bu devlet Hsi-yeh, P’u-li, I-nai ve Te-jo ülkelerinin topraklarını ilhak etmiştir. Stein önceleri Chavannes’e uyarak Chu-chü-po veya Chu-chü-p’an’ı Kargalık ile özdeşleştirirken³¹ daha sonraları fikir değiştirerek şöyle demiştir³²: “Hsi-yeh krallığı hakkında Lu-sha 廬沙 adını da taşıdığı ifade edilmekte ve (Ch’ien) Han Shu, Tzu-

²⁵ Tung T’ien 2003, s. 5225.

²⁶ Hsin T’ang Shu 1997, s. 6235.

²⁷ Luoyang Qielan 2006, s. 221, not: 37.

²⁸ Han Shu 1997, 3882-83.

²⁹ Chavannes 1903b, s. 123, dpt.: 2.

³⁰ Hsin T’ang Shu 1997, s. 6224.

³¹ Stein 1907, s. 89.

³² Stein 1921, C. I, s. 86.

he'dan ayrı bir hükümdarı sahip olduğundan bahisle Hsi-yeh ve Tzu-he'nın yanlış bir biçimde aynı olduğunu söylenmektedir. Tzu-he 子合 hükümdarı, Shu-le (Kaşgar)'dan bin li uzaklıktaki Hu-chien 呼韃 vadisinde oturmaktaydı. Hem mesafe hem de konum itibarı ile dar bir vadideki dağ eteklerinde olan Kargalık'ın güney vahasındaki şu ya da bu nokta Tzu-he'nın başkenti olarak görülmektedir. Bu komunu kabul etmek bizi zorunlu olarak Hsi-yeh ile Kargalık'ın aynı yer olduğu neticesine vardırır". Stein görüşünde haklıdır. Hulsewé ve Loewe ise Chavannes'ı³³ takip ederek sadece Yularık ile özdeş olabileceğini belirtmişlerdir³⁴. Chavannes Ch'ien Han Shu, Wei Shu ve T'ang Shu'dan yaptığı tercümelere Hsi-yeh ve Tzu-he'yı Yularık ve Kökyar ile özdeşleştirmektedir. Han devrinden sonra Hsin T'ang Shu'dan görebileceğimiz gibi Tzu-he, Chu-chü-po (Kargalık)'nun merkezidir; yine aynı kaynağa göre Tzu-he (Kökyar) çevresindeki Yularık, Sarıgöl, Taşkırgan ve Kargalık gibi tüm komşu toprakları ilhak etmiştir.

[15] Bugünkü Taşkırgan toprakları olan bu yer ile ilgili Hsiu T'ang Shu'daki kayıtlara göre He-p'an-t'o'ya Han-t'o ve K'e-kuan-t'an ve hatta K'e-lo-t'o da denilir. Shu-le (Kaşgar)'dan güneybatıya doğru yürünürse, Chien-mo Vadisi'ne ve Pu-jeñ Dağı'na girilir ve 600 li sonra bu yere gelinir. Kua-chou'ya 4.500 li uzaklıktadır. Chu-ch'ü-po'nun tam batısındadır. Güneyde Hsüan-tu (Asılı Geçitler) Dağları'na dayanır. Kuzeyde Shu-le (Kaşgar) ile komşudur. Batısında Hu-mi (Vakhan), kuzeybatısında P'an-han (Fergana?) Devleti vardır. Bu devletin payitahtı Ts'ung-ling (Pamir)'dedir. Güneybatıda T'ou-t'ung Dağları bulunur. Ts'ung-ling'e halk arasında Chi-i ("Tehlikeli Dağlar") da denilir. Buranın halkı güçlüdür. Görünüşleri ve dilleri Yü-t'ien (Hotan)'lilerinki ile aynıdır. Ceza kanunlarına göre birini öldüren ve eşkıyalık yapan kişi öldürülür. Diğer suçların cezası tazminattır. Vergiler kumaşla ödenir. Hükümdar altın tahta oturur³⁵.

[16] He-nan ve He-bei havalisindeki iki büyük dağdı.

[17] İki de He-nan'dadır.

[18] Yarkend Irmağı'nın üst akımlarındandır. Hsin T'ang Shu'daki kayıtlara göre Taşkırgan'ın esası Pamir'deydi. Devletin payitahtı T'u-to 徒多 İrmak'a dayanmaktaydı³⁶. Bu su Meng-chin Irmağı idi. Bugünkü Bulun Göl'dür.

[19] Bu adın söz konusu devirde tek bir idâre altında toplanması sebebiyle Kaşgar ve Yarkend'e beraber atfedilmesi gâlip bir ihtimaldir³⁷.

[20] Bugünkü Vakhan olan bu şehir Pei Shih'da şöyle geçmektedir: Po-he Devleti, He-p'an-t'o'nun batısındadır. Burası çok soğuktur. İnsanlar hayvanlarla beraber mağaralarda yaşarlar. Yine Büyük Karlı Dağ vardı. Bakıldığında gümüş tepeler gibi görünür. Buradaki halk sadece buğday çöreği yer, buğday içeceği içer ve keçe-kürk giyerdi. Buradan iki yol ilerlerdi; biri batıya Yeh-ta (Eftalit)'ya ve diğeri güneybatıya

³³ Chavannes 1905, s. 174, dpt.: 3.

³⁴ Hulsewé ve Loewe 1979, s. 100-101.

³⁵ Hsin T'ang Shu 1997, s. 6234.

³⁶ Hsin T'ang Shu 1997, s. 6234.

³⁷ Luoyang Qielan 2006, s. 225, not: 71.

ilerleyip Wu-ch'ang (Udyana)'a gider³⁸. Milâdın başlarında Toharistan'daki Yüeh-chih (Kuşanlar)'lerin beş yabguluğundan biri olan Hsiu-mi 休密 Şehri zikredilmektedir³⁹ ki burası da Vakhan Şehri idi⁴⁰.

[21] Eftalitler Çin kaynaklarında I-ta veya Yeh-ta adıyla yer alırlardı. Kayıtlara göre Eftalitler, Kao-ch'e (Töles)'ların bir başka boyuydu ve bir rivayete göre ise Büyük Yüeh-chih'lerin soyundandılar. Hükümdar, Toharistan Yüeh-chih'lerindendi ve âile adı Yeh-ta idi. Bunlar Çin'in kuzeyinden güneye inmişlerdi⁴¹. Bunların elbiseleri diğer Türkistanlılar gibiydi. Başlarını kazırlar ve kurdele ve ağ ile kapatırlardı. Eftalitleri dili Juan-juan, Kao-ch'e (Töles) ve hu halklarınınki ile aynı değildi. Nüfusu 100.000 civarında olan halk bozkırlıydı, hayvancılık yaparak geçinirdi. Bu memlekette araba yoktu, iki tekerlekli arabalar kullanılırdı. At ve deve boldu. Cezaları çok katıydı ve muhakeme ve infaz hızla tatbik edilirdi. Az veya çok oluşuna bakılmaksızın yağma ve hırsızlık yapan herkes öldürülürdü. Çalınan veya yağmalanan malın kefareti bire on idi. Biri öldüğünde zengin âileler taşları yığıp kurgan ve höyük yaparlardı; fakir âileler ise yeri kazıp cenazeyi toprağa gömerlerdi. Cenazenin yanına eşyalar bırakırlardı. Âdetleri Gök-Türklerinki ile aynıydı. Halk savaşıydı⁴². Erkek kardeşlerin tek bir karı aldığı ve kadının her kocası için başına bir boynuz taktığı kaydını milâttan önceki devirlerdeki kayıtlarda yer alan bir ifadenin ikrarından ibaret saymak gerekir; nitekim âdetlerin Türk âdetleri olduğunu aynı anda zikredilmektedir ve Türklerde ise böyle bir adet tarihin hiçbir döneminde hiçbir vesikada görülmemiştir. Gök-Türkler devrine dâir kayıtlara göre ise Toharistan halkı Eftalitlerle beraber yaşarlardı. Budacı idiler. Erkekler çok ve kadınlar azdı. Bu yüzden erkek kardeşler bir karı alırlardı. Kadınlardan beş kocası olan beş, on kocası olan on boynuz takardı. Erkek kardeşi olmayan erkek, başkasının karısıyla evlenirler o kişiyle ağabey-kardeş olurlardı. Doğan çocuk en büyük ağabeye âitti. Elbiseleri ve yazıları Hotenlilerinkiyle esasen aynıydı. Güneyindeki bir mağarada kutsal atlar vardı, burada iyi atlar doğardı, her biri kan terlerdi. Deve kuşu beslerlerdi⁴³. Bu devirdeki kültürün esasen Eftalit kültürü olduğu da kabûl edilmektedir⁴⁴. Eftalitler tarih sahnesine V. yüzyılın ortalarında Toharistan'ın doğu kısmında çıktılar. V. Yüzyılın sonlarında ise Pamir ve Afganistan'ın tamamına yakını dâhil olmak üzere tüm Toharistan'ı ele geçirdiler. Yine Doğu Türkistan'a doğru genişleyip 479'da Turfan'ı, V. Yüzyılın sonlarına doğru Kaşgar ve Hoten'i ve 497 ile 509 yılları arasında ise Karaşar ve Urumçi havalisini ele geçirdiler⁴⁵. Tabgaç Kuzey Wei Devleti devrinde K'ang-chü, Hoten, Sha-le, An-hsi ve küçük otuz küsur devlet Eftalit Devleti'ne bağlandı. Gök-Türkler devrinde bu memleket karışınca Gök-Türkler Chi-chiang adlı şadı orayı idâre

³⁸ Pei Shih 1997, s. 3232.

³⁹ Hou Han Shu 1997, s. 2921.

⁴⁰ Lévi-Chavannes 1895, s. 347, dpt.: 1.

⁴¹ Hsin T'ang Shu 1997, s. 6253; Sui Shu 1997, s. 918; T'ung Tien 2003, s. 5259.

⁴² Hsin T'ang Shu 1997, s. 6253; Sui Shu 1997, s. 918; T'ung Tien 1997, s. 5259.

⁴³ T'ung Tien 2003, s. 5277.

⁴⁴ Eberhard 1942, s. 170-171.

⁴⁵ Litvinsky 1996, s. 141.

etmesi için gönderdi⁴⁶. 618-626 ve 627-649 yıllarında, Toharistan'ın Yabgu unvanlı hükümdarı iki kez Çin sarayına hediyeler sundu. 650 yılında deve kuşu hediye ettiler. 705 yılında Toharistan Hükümdarı elçi gönderip Çin sarayına bağlılığını bildirdi. 713-741 ve 742-755 yıllarında Çin'e at, katır, 200 çeşit ilaç, değerli kızıl taşlar ve cam eşyalar gönderildi. Bunun üzerine Çin İmparator, devleti idâre eden Hükümdar Ku-tu-lu (Kutluk) Tardu'ya Toharistan Yabgusu ve Eftalit Hükümdarı unvanı verdi. Daha sonra komşu Chieh-shih'da yaşayan Hu'lar Tibetlileri Toharistan'a saldırmaya kışkırttı. Bunun üzerine Yabgu, An-si (Kuça) askerlerinin kendisine yardıma gelmelerini rica etti. Çinliler de yardım için ordu gönderdi. 758-759 yıllarında Toharistan ve diğer dokuz Türkistan devleti Tibetlilere karşı Çin'e destek verdi⁴⁷.

[22] Yıllardaki artık saatlerin birikip birkaç yılda bir gün olması hesabıyla ilgili bir izahattır.

[23] Bugünkü Tirhut'tur⁴⁸.

SONUÇ

Sung Yün, VI. yüzyılın başlarında Hindistan'a yaptığı hac yolculuğunda Türkistan sahasını gözleriyle görmüştür. Müşahedeleri Türk tarihi, tarihî coğrafyası ve kültürü için çok mühimdir. Bilhassa Eftalitlere dâir verdiği malûmatlar hazine değerindedir. Seyyahın bölgede bulunduğu zamanlar Türkistan'a dâir Çin kaynakları açısından fakir bir devirdir ve bu durum seyahatnâmeyi daha da mühim kılmaktadır. Birebir tercümemiz, izahlarımız ve mukayeselerimizle Türkistan sahasına dâir bir ana kaynağı mümkün olduğunca aslına uygun olarak ilim âlemine kazandırmaya gayret ettik.

⁴⁶ Hsin T'ang Shu 1997, s. 6253; T'ung Tien 2003, s. 5259.

⁴⁷ Hsin T'ang Shu 1997, s. 6252; T'ung Tien 2003, s. 5277.

⁴⁸ Luoyang Qielan 2006, s. 226, not: 75.

KAYNAKLAR

- Beal 1869 Samuel Beal, *Fah-Hian and Sung-Yun Buddhist Pilgrims, from China to India*, London.
- Beal 1906 Samuel Beal, *Si-Yu-Ki Buddhist Records of the Western World*, London.
- Beckwith 2011 C. I. Beckwith, *İpek Yolu İmparatorlukları*, Çev., Kürşat Yıldırım, Ankara.
- Chavanes 1905 Chavanes, E., “Les Pays d’occident d’après le Wei lio”, *T’oung Pao*, C. II, Nu: 6, s.519-571.
- Chavanes 1907 Chavannes, E., “Les pays d’Occident d’après le “Heou Han chou””, *T’oung Pao*, II/8, s.149-234.
- Chavannes 1903a Edouard Chavannes, “Voyage de Song Yun dans l’Udyāna et le Gandhāra”, *Bulletin de l’Ecole française d’Extrême-Orient*, III, 1, s.379-441.
- Chavannes 1903b Edouard Chavannes, *Documents sur Les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, St. Petersburg.
- Chongkan 1960 Xu Gaoruan, *Chongkan Luoyang Qielan Chi*, Taipei.
- Crespigny 1984 Rafe de Crespigny, *Northern Frontier, the Policies and Strategy of the Later Han Empire*, Canberra.
- Eberhard 1942 W. Eberhard, “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti”, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII-1, s.125-187
- Hamilton 1958 James Hamilton, “Autour du manuscrit Staël-Holstein”, *T’oung Pao*, C. XLVI, 125-187.
- Han Shu 1997 *Han Shu*, Beijing, 1997.
- Hsin T’ang Shu 1997 *Hsin T’ang Shu*, Beijing, 1997.
- Hulsewé ve Loewe 1979 A. F. P. Hulsewé -M. A. N. Loewe, *China in Central Asia: The Early Stage 125 BC-AD 23*, Leiden.
- Lévi ve Chavannes 1895 Lévi M. Sylvain - E. Chavannes, “L’itinéraire d’Ou-K’ong (751-790)”, *Journal Asiatique*, IX/6, s. 5-48.
- Litvinsky 1996 B. A. Litvinsky, “The Hephthalite Empire”, *History of Civilizations of Central Asia*, C. III, Ed., B. A. Litvinsky - Zhang Guangda-R. Shabani Samghabadi, Paris, s.135-162.
- Luoyang Qielan 1915 Tang Yen, *Luoyang Qielan Ji Gouchen*, Shanghai.
- Luoyang Qielan 1930 Zhang Zongxiang, *Luoyang Qielan Ji Hejiao*, Shanghai, 1930.
- Luoyang Qielan 1978 Fan Xiangyong, *Luoyang Qielan Ji Jiaozhu*, Zhong-hua Shu-ju, Beijing.
- Luoyang Qielan 1982 Yang Yong, *Luoyang Qielan Ji Jiaojian*, Zhengwenshu, Taipei.
- Luoyang Qielan 2006 Yang Yong, *Luoyang Qielan Ji Jiaojian*, Zhonghua Shuju, Beijing.

Sung Yün 'ün Türkistan 'daki Seyahati

- Molé 1970 G. Molé, *The T'u-yü-hun from the Northern Wei to the time of the Five Dynasties*, Rome.
- Pei Shih 1997 *Pei Shih*, Beijing, 1997.
- Pulleyblank 1963 E. G. Pulleyblank, "The Consonantal System of Old Chinese", *Asia Major*, C. 9, s.58-144.
- Stein 1907 Aurel Stein, *Ancient Khotan*, C. I, Oxford.
- Stein 1921 A. Stein, *Serindia: Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, C. I, Oxford.
- Sui Shu 1997 *Sui Shu*, Beijing, 1997.
- Taishō 1922 *Taishō Shinshū Daizōkyō*, Tokyo, 1922-1933.
- Tung T'ien 2003 *Tung T'ien*, Beijing, 2003.
- Wang 1984 Wang Yi-t'ung, *A Record of Buddhist Monasteries in Lo-Yang*, New Jersey, 1984.
- Wei Shu, 1997 *Wei Shu*, Beijing, 1997.
- Xiyu 1980 *Xiyu Diming*, Ed., Ping Chengjun, Beijing, 1980.
- Yıldırım 2010 Kürşat Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- Yıldırım 2013 Kürşat Yıldırım, "Barbarlık Mefhumu ve Eski Türkler", *Bir Fikir Hareketinin Yüz Yılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 2013, s.244-264.
- Yu Taishan 1998 Yu Tai-shan, "A Study of Saka History", *Sino-Platonic Papers*, 80, July 1998.
- Zhongguo Lishi 1995 *Zhongguo Lishi Diming Dacidian* 中国历史地名大辞典, Ed., Wei Songshan, Guangdong, 1995.
- Zhou Zu-mo 1963 Zhou Zu-mo, *Luoyang Qielan Ji Jiaoshi*, Zhonghua Shuju, Beijing, 1963.

SUNG YÜN'ÜN TAKİP ETTİĞİ YOL

